

ШКОЛА, ЩО НОСИТЬ ІМ'Я ВОЛОДИМИРА ПОЛТАВЦЯ

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Різні люди знали В. І. Полтавця в різних іпостасях: лікаря-психіатра, постійного учасника телешоу “Табу”, голову Вченої ради НаУКМА, просто дотепної, іронічної та уважної до інших людини...

Але Школа соціальної роботи (ШСР), де завжди панувала доброзичлива й творча атмосфера, — це, як-то кажуть, “улюблене дитя”, те, в чому своєрідно відбилася особистість творця. А, може, це моє сприйняття, власне уявлення про ситуацію. Бо для мене Школа розпочалася саме з професора Полтавця. У червні 1995 р., коли лишень було оголошено про відкриття першого набору на магістерську програму з соціальної роботи та соціальної політики, я прийшла до Школи й довго спілкувалася з Володимиром Івановичем (частина цієї розмови побачила світ у вигляді газетного інтерв'ю “У соціальній роботі гроші не є вирішальним елементом”). Чомусь я повірила йому, його впевненості в тому, що соціальна робота має майбутнє в нашій державі, що знання, які даватиме нова Школа, не залишаться “мертвим” вантажем на книжковій полиці.

Два роки навчання промайнули швидко. Два дивовижні — складні, неповторні, експериментальні — роки. Ніхто не знав, як краще вчити майбутніх соціальних працівників, мало хто розумів, як можна використовувати британський досвід соціальної роботи в українських реаліях і де в соціальній роботі культуральні, а де — кроскультуральні чинники, важко було уявити, як і де працюватимуть випускники Школи. Однак, здавалося, що Володимир Іванович раз у раз вселяв надію та віру в перспективи соціальної роботи, розвіював сумніви, умовляв та критикував скептиків. Хоча, звісно, сумніви були і в нього, про це я дізналася, коли стала викладачем кафедри. Просто він мав хист говорити переконливо.

Напевне, зараз проблематично відтворити становлення ШСР як лінійний процес. Об'єктивна історія — в сухих рядках офіційних документів, наприклад, матеріалів акредитації чи

академічних конференцій, — не збігатиметься з суб'єктивними спогадами учасників цього процесу. Бо із довідок, сповнених цифр і фактів, неможливо зробити висновок про те, яку роль відіграв Володимир Іванович у наснаженні колективу, студентів, однодумців.

Те, що викладено нижче, не претендує на вичерпність. Це комбінація із особистих спогадів і формальних матеріалів про Школу.

“ПЕРЕДІСТОРІЯ” ШКОЛИ

Свою “історію” ШСР НаУКМА відлічує від вересня 1994 р., коли Вчена рада університету ухвалила рішення про створення нового структурного підрозділу. Інколи її розпочинають з моменту появи в школі перших студентів — вересня 1995 року, що теж логічно, адже що це за навчальний заклад без тих, хто вчиться.

Здається коректнішим розпочати цю історію з 1993р. Тоді в Україні не було навчальних закладів, які б готували широко обізнаних соціальних працівників найвищого рівня (бакалаврів, магістрів, докторів). Отже, в НаУКМА почали підготовку до впровадження в Україні сучасної вищої освіти в галузі соціальної роботи. Керівники Академії, зокрема тодішній ректор Сергій Іванюк, брали участь у міжнародних семінарах і зустрічах соціальних працівників і викладачів соціальної роботи.

Одночасно ідея розвитку соціальної роботи як професії була привнесена завдяки програмі “Трансформація гуманітарної освіти” Міжнародного фонду “Відродження”. У ній брав участь і британський вчений Теодор Шанін, один із фундаторів навчання соціальної роботи в Росії. Він запропонував перекладати з англійської мови фахову літературу. Тоді ще ніхто не розумів цього словосполучення “соціальна робота”... Проте робота тривала. Серед учасників згаданої програми був і Семен Глузман, відомий правозахисник, виконавчий секретар Асоціації психіатрів України. Саме ця людина була своєрідним осердя “передісторії” зі створення Школи, бо саме він знав і Володимира Полтавця, і Теодора Шаніна, і його дружину — британського професора, фахівця з соціальної роботи в системі психічного здоров'я Шуламیت Рамон, і В'ячеслава Брюховецького,

президента Академії, і багатьох тих, хто згодом став викладачами новоствореної Школи...

Отже, поява 1993 р. в КМА Володимира Івановича — не випадковість. Його, дніпропетровського професора, знали не тільки у Києві, а й за межами України. Семен Глузман вважав, що відроджувана Академія лише виграє від того, що прогресивно мислячий лікар поповнить лави тих, хто навчатиме еліту нації. Володимир Іванович любляв наголошувати, що він — не соціальний працівник, і, власне, своє місце в Академії спочатку бачить дещо по-іншому, ніж створення ШСР. Та оскільки на той момент уже проводилася певна робота щодо організації навчання соціальної роботи, то виглядає досить логічним залучення лікаря-психіатра до становлення нового фаху, пов'язаного, зокрема, з реформуванням сфери охорони здоров'я: психіатрії, наркології та медицини загального профілю. (Як би там не було, але на момент, коли до Школи прийшли перші студенти, Володимир Іванович доволі аргументовано доводив, що Україні без соціальних працівників не обійтися, що соціальні працівники мають знати те-то й вчитися тому-то...)

На першому етапі разом із Лондонською школою економіки та університетом міста Опорто (Португалія) в Академії реалізовувався так званий попередній проект. А згодом було отримано грант на здійснення в 1995—97 рр. україно-британо-португальського проекту TEMPUS “Соціальна робота в Україні”, який є складовою частиною програми Європейського співтовариства TACIS. Директором проекту стала професор *Шуламїт Рамон* з Факультету охорони здоров'я та соціальної роботи університету “Англія” в м. Кембридж. Співдиректори проекту: керівник ШСР професор *Володимир Полтавець* з української сторони, та з португальської — доктор *Фернанда Родрігес* зі ШСР університету м. Опорто.

За допомогою викладачів Лондонської школи економіки і під керівництвом професора Шуламїт Рамон проведено двотижневий міжнародний робочий семінар з основ соціальної роботи; п'ятеро киян (Раїса Кравченко, Ольга Лисенко, Ольга Васильченко, Олександр Беца, Тетяна Кожуріна) стажувалися в Лондоні та Опорто протягом трьох місяців з тим, щоб згодом викладати в новоствореній Школі; двоє людей (Дмитро Гуськов та Микола Панасюк) були відібрані для підготовки докторської роботи

в Лондонській школі економіки. Познайомився з досвідом соціальної роботи у Великій Британії і Володимир Іванович. Крім того, було отримано понад 300 назв англomовної літератури з соціальної роботи. Зусиллями університету устатковано кабінет психологічного консультування та тренінгу, підготовлено приміщення для працівників Школи.

У вересні 1994р. Вчена рада НаУКМА ухвалила рішення про створення ШСР НаУКМА, а в травні 1995 р. їй було надано статус департаменту. Саме від вересня 1994 р. Володимир Іванович завжди відраховував час існування Школи.

ПОЧАТОК

В архівах Школи можна знайти відеофільм, довгенький за тривалістю й не зовсім цікавий для сучасного глядача. Проте той, хто подивиться його, послухає монологи й діалоги, побачить викладачів, перших студентів, клієнтів, матиме більшу уяву про те, в якому контексті почалося активне функціонування Школи. Прем'єра цього фільму — “Перші кроки школи соціальної роботи в Україні” відбулася 4 грудня 1996 р., на яку завітали голова європейської делегації в Україні Луїс Морено та посол Великобританії в Україні Рой Рівз, і яка знаменувала собою завершення наступного етапу в діяльності Школи.

Отже, 1995—96 навчального року до Школи прийшли студенти. Перші відчайдухи, котрі не мали уявлення про соціальну роботу і котрих члени комісії, що проводили співбесіду, запитували: “Що Ви розумієте під соціальною роботою? Чим би Ви хотіли займатися як соціальний працівник?”. І не менш кумедні речі: “Коли Ви востаннє плакали? Що Ви робите, коли у Вас стресовий стан?”. У комісії сиділи фахівці — психологи, психіатри, соціальні працівники; вони звертали більше уваги на особистісні якості, робили своєрідну візуальну діагностику, здавалось, ніби їх зовсім не хвилюють наявні знання вступників. Це було таким контрастом зі вступом до інших навчальних закладів, де передовсім вимагалися точні відповіді на фактичні запитання, за якими губилася особистість абітурієнта.

Відкриття першого в Школі академічного року — 4 вересня 1995 р. — вразило й запам'яталося надовго: багато поважних гостей, добре накритий стіл, велеречиві виступи (як виявилось згодом, Володимир Іванович полюбляв влаштовувати застілля,

перехилити чарку й виголошувати тости, а також застільні пісні, надивовиж сумні...). На дверях біля кафедри бовваніла листівка — портрет Володимир Івановича у ковбойській шляпі з підписом: “Wanted. Award — \$200” (Розшукується VIP — тобто англійська аббревіатура від *Володимир Іванович Полтавець*, що також означає “дуже поважна персона”. Винагорода — 200 доларів). Це був витвір студентів-бакалаврів, у яких у зв’язку з відкриттям Школи Володимир Іванович припинив викладати курс “Прикладна персонологія”, надзвичайно популярний в університеті.

А далі почалися будні, що зовсім не перетворилися на буденщину. Перших два тижні лекції для студентів магістеріуму читали переважно викладачі з Великобританії та Португалії. Студентам було й цікаво, й складно, адже до них прийшли фахівці, які добре знали теорію та практику соціальної роботи в своїй країні, але не розуміли українських реалій, не знали правових норм України. Володимир Івановичу досить часто доводилося виконувати роль посередника (медіатора) між закордонними викладачами, які дотримувалися сучасних методів викладання, та студентами — дорослими людьми з різним професійним досвідом у різних галузях, усталеним світоглядом та звичками до дидактичного навчання.

Складність завдань, що вирішувалися Школою на цьому етапі, зумовлювалась ще й тим, що соціальна робота, будучи визнаною в усьому світі спеціальністю, для України є новим фахом і новою навчальною дисципліною. Прагнучи стверджувати основні цінності, форми та методи соціальної роботи, ми намагалися спиратися на традиції Академії. У зв’язку з цим важливо було організувати навчальний процес, поєднуючи передові досягнення найрозвиненіших країн світу та кращі риси вітчизняного досвіду.

Володимир Іванович намагався зважати на різні обставини, що впливали на Школу, її студентів та викладачів, не відштовхувати тих, хто не сприймав одразу нових ідей. Своєю іронічністю та мудрістю часто підштовхував співрозмовника до прийняття рішення, що здавалося давним-давно зачаєним на глибині душі або просто таким, на яке нелегко було піти.

Він любляв жартувати, мовляв, дипломи перших випускників — золоті. Якщо перерахувати ті кошти, що були

витрачені на підготовку перших фахівців. Звичайно, що частина тих витрат була стратегічною, довготерміною, бо купувалася найсучасніша оргтехніка (а Володимир Іванович сам дуже любив працювати на комп'ютері), купувалися й перекладалися книжки, запрошувалися іноземні викладачі, проводилися науково-практичні конференції, навчалися українські викладачі, створювалися авторські курси...

Перший рік навчання — суцільний експеримент. Пошук місць практики, налагодження зв'язків з українськими соціальними службами, утвердження поза межами Академії ідеї навчання соціальної роботи. Як керівник Школи Володимир Іванович надзвичайно переймався організацією практики, тим, щоб студенти працювали з клієнтами, щоб на це відводилася значна кількість часу в навчальній програмі й це не перетворилося в формалізм, як часто траплялося в “традиційних” університетах. Він сам розпитував студентів, як їм працюється, що вони відчують, у чому полягають проблеми, втручався й корегував ситуацію.

Цікаво проводив свої заняття, будучи водночас вимогливим і присіпчивим, роблячи уїдливі зауваження та закриваючи двері на ключ, аби студенти не спізнювалися...

Перші випускники завжди уявляли Володимира Івановича як людину з німбом над головою, величали “батьком Школи”. Хоча, як це трапляється, далеко не все сприймалося однозначно. З ним сперечалися, з ним не погоджувалися, але до нього приходили порадитися, його любили й поважали (навіть ті, хто не надто захоплювався ним, плакали на жалобній церемонії).

ДРУГИЙ ЕТАП

Об'єктивно стартував після завершення першого TACiS-ТЕМПУС проекту, який оцінювався представниками Європейської комісії як успішний. Адже створена в рамках проекту Школа зуміла стати самостійною, звичайно як структурний підрозділ Академії.

Той початок не можна назвати аж надто легким, оскільки українським викладачам довелося перебрати на себе кілька курсів, що читалися закордонними колегами, на кафедру прийшли свіжі люди, склалися нові стосунки. Студенти більше

не отримували підтримки від програми Європейського Союзу. Утім, всупереч усім пророкуванням, мовляв, “без ТАСіСу їм не вижити”, Школа стверджувалася. Нижче стисло представлена та діяльність, що відбувалася в Школі впродовж 1997–99 рр.

Володимир Івановичу вдалося “пробити” ще декілька міжнародних проєктів, зокрема, щодо організації очно-заочних *модульних навчальних курсів* для навчання соціальної роботи:

“Практика соціальної роботи”;

“Інновації та супервізія у соціальній сфері”;

“Навчання консультантів та супервізорів соціальних проєктів”;

“Методика викладання соціальної роботи та соціальної політики”;

“Технологія досліджень у соціальній роботі та соціальній політиці”.

У вересні 1998р. в Академії розпочали навчання студенти-бакалаври, що обрали фахом соціальну роботу. Програма підготовки бакалаврів, як і магістрів, спиралася на вивчення теоретичних і практичних пластів різних наук: соціології, психології, філософії, загальних теорій та методів соціальної роботи, спеціалізованих методик роботи з різними групами клієнтів, методів дослідження у соціальній роботі, права, соціальної політики. Звичайно, на магістратурі до програми включені й спецкурси, науково-практичні семінари. Але допоки на магістерську програму не прийшли випускники бакалаврату з соціальної роботи, майбутні магістри теж вивчають “ази” соціальної роботи.

1998р. відкрито *аспірантуру* за спеціальністю “Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини”. Володимир Іванович хотів, щоб згодом виникла й аспірантура з “Соціальної роботи”, бо вважав, що соціальна робота має специфічні методи дослідження й наукові підходи. Його зацікавили якісні методи дослідження, й він запросив іноземних колег провести спеціальний тренінг для студентів та викладачів.

Було розроблено освітньо-професійну *програму* підготовки магістрів за спеціальністю “Соціальна робота”, здійснено підготовку та видання *методичних матеріалів до семи спецкурсів* із соціальної роботи.

При Школі створено *інформаційно-сервісний центр*, який видає бюлетень “*Соціальна сфера*”, здійснює пошук інформації, корисної для фахівців соціальної роботи — про можливості стажування, навчання, отримання грантів.

Школа підтримувала *контакти* з науковими та освітніми центрами України та світу. Багаторічними партнерами Школи є: Політехнічний університет “Англія” (Кембридж); організація “Гамлет Траст” (Лондон); університет м. Любляна; Вища школа соціальної роботи та соціальної педагогіки ім. Аліси Соломон (Берлін).

Для викладання запрошувалися фахівці з Великобританії, Португалії, США, Канади, Німеччини, Нідерландів, Польщі, Словенії. Вони високо оцінювали рівень Школи, захоплювалися тим, як їх зустрічав Володимир Іванович, яку повагу він демонстрував до них. Повагу, що зовсім не межувала з втратою почуття гідності перед іноземцями, почасти характерною для українців.

Викладачі та кращі студенти проходили стажування за кордоном: у Великій Британії, Португалії, Німеччині. І Володимир Іванович всіляко заохочував знайомство з практикою надання соціальних послуг людям, котрі мають проблеми психічного здоров’я та інтелектуальну недостатність, проблемним дітям, людям похилого віку та інвалідам, особам, залежним від хімічних речовин, а також досвідом викладання соціальної роботи в закордонних вузах. Із власного досвіду навчальних візитів до Великобританії, Нідерландів та Словенії можемо сказати, що без особистого спостереження за діяльністю професійних соціальних працівників, за функціонуванням контрактної системи взаємовідносин між державними й недержавними соціальними службами, без вивчення політики деінституціалізації навряд чи була б можливою й моя подальша робота як експерта програми Європейського Союзу TACIS і як викладача спецкурсу “Проблеми трансформації соціальної сфери”. Володимир Іванович підкреслював, що необхідно вдумливо, творчо підходити до застосування в Україні зарубіжного досвіду соціальної роботи, щоб не повторювати чужих помилок, при цьому важливо враховувати і опиратися на вітчизняний досвід, власні сили, менталітет, регіональні особливості.

У Школі часто проводилися конференції — і міжнародні, і практичні, і студентські, а також тренінги та семінари.

За участю викладачів та студентів Школи здійснено переклади та наукове редагування *закордонних видань* із соціальної роботи, які нині використовуються в навчальних закладах та соціальних службах.

Школою реалізовано *різнопланові проекти*: створення відеофільму, веб-сторінки про соціальну роботу, підтримка групи самодопомоги людей із проблемами психічного здоров'я, інформаційні тренінги для людей, які живуть із діагнозом ВІЛ/СНІД.

Володимир Іванович завжди пишався тим, що в Школі немає безробітних *випускників*. Він любив, коли вони приходили, намагався влаштувати зустрічі, наприклад, випускників та студентів бакалаврату. Варто додати, що магістри – випускники 1997 – 2000 рр. працюють викладачами в ШСР та інших вузах, залучені до менеджменту, консультування, експертної та дослідницької роботи, реалізацій міжнародних проектів у таких організаціях: Школа соціальної роботи НаУКМА (Алла Бойко, Оксана Брижовата, Лілія Дума, Олена Савчук, Оксана Бойко, Наталя Бондаренко, Оксана Винничук), Державний комітет у справах релігій (Вікторія Король); Програма партнерства альянсу “Каунтерпарт” (Ганна Ходас); Міжнародний фонд “Відродження” (Олена Кучерук); Управління верховного комісаріату ООН у справах біженців (Наталя Прокопчук); Асоціація психіатрів України (Людмила Скоропада, Надія Валентюк, Людмила Бондарчук); Український інститут соціальних досліджень (Любов Яскал); міська наркологічна клініка “Соціотерапія” (Роман Бойко, Наталя Дмитришина, Уляна Снідевич), фонд “Профілактики хімічних залежностей та СНІДу” (Світлана Бондар, Галина Когут); благодійне товариство для дітей з інтелектуальною недостатністю “Джерела” (Ольга Островська, Надія Майорова); Міжнародний реабілітаційний центр жертв політичних репресій (Марина Ткаченко); соціальна служба “Віфанія” для дітей-сиріт (Тарас Брижоватий, Оксана Брижовата, Лілія Дума); Інститут соціальних та общинних працівників “Джойнт” (Наталя Згурська); Академія праці та соціальних відносин (Лариса Нікуліна) та ін.

Саме вони, випускники ШСР, учні Володимира Івановича, розвивають сучасні підходи в соціальній роботі, сприяють становленню стандартів тієї професійної соціальної роботи,

задля розвитку якої й створювалася Школа, допомагають іншим людям продовжувати жити гідно, незважаючи на обмежені фізичні можливості, душевний злам чи життєву кризу. Серед цікавих ідей, започаткованих, реалізованих, досліджуваних за участі студентів та випускників Школи, — організація груп самодопомоги (Ольга Васильченко та Марина Ткаченко) та “Клубного Дому” для осіб із проблемами психічного здоров’я (Наталя Бондаренко), притулку для біженців (Тетяна Бондарчук), терапевтичної спільноти для осіб, залежних від хімічних речовин (Роман та Алла Бойки), тимчасовий догляд за дітьми із інтелектуальною недостатністю (Світлана Бондар), тренінг асертивності для жінок, котрі зазнали насильства в сім’ї (Олена Савчук)...

Це досить непросто — бути випускником Школи. Особливо в умовах, де не панують ті принципи, на яких ґрунтувалося навчання соціальної роботи, де потрібно щоразу доводити й утверджувати ідеї, які ідуть в розріз з усталеною пострадянською практикою. Це не тільки мій досвід, подібні відчуття мають і інші випускники магістерської програми та модульних курсів. Колись я говорила й професору Полтавцю, й професору Рамон, й своєму викладачу Джо Лукас, що з новими, незвичними знаннями та поглядами важко бути експертом, котрий повинен консультувати співробітників Міністерства праці та соціальної політики України, сприяти реалізації таких підходів, які б “вписувалися” в поточну практику функціонування державних соціальних служб. І Володимир Іванович неодноразово казав мені: “Але хтось мусить просувати новації...”. Без знань, отриманих у Школі, без вражень від поїздок, без спілкування з іноземними колегами я б не змогла стати викладачем ШСР, а також навчати соціальних працівників, керівників програм, директорів державних і недержавних соціальних установ і служб, зокрема, єврейських благодійних служб — хеседів, до чого мене залучав Київський інститут соціальних і обцинних працівників, експертом трьох проектів ТАСіS, що поспіль реалізовувалися в Міністерстві праці та соціальної політики України, і, зрештою, — заступником редактора газети “Соціальна політика”, заснованої Міністерством праці та соціальної політики.

...Інколи сторонні люди називали Школу “театром одного актора”. Справді, Школа асоціювалася з Володимиром

Івановичем, і недарма вона носить зараз його ім'я. Він вмів представляти себе й ту справу, яку робить, ті результати, яких досягнуто. Але правда й те, що довкола Володимира Івановича було чимало енергійних людей, яких він наснажував на роботу. Йому заздрили в Академії, що на кафедрі багато молодих і небайдужих викладачів. Він зробив чимало, аби Школа не припинила існування... Як людина небайдужа до наслідків своєї роботи, до того, що залишається після нього, Володимир Іванович часто розмірковував про майбутнє, про перспективи Школи. Він мріяв про Асоціацію шкіл соціальної роботи, яка б сприяла становленню соціальної роботи як академічної дисципліни, розробленню освітньо-кваліфікаційних вимог та стандартів до підготовки сучасних соціальних працівників.

ЕТАП НИНІШНІЙ

І завтра день буде

Перший маленький “ювілей” Школи відзначався без Володимира Івановича. Він дожив до п'ятої річниці рішення про створення Школи, але не дожив до конференції, на якій передбачалося провести святкову презентацію.

Школу на прохання колективу, з яким погодилося керівництво Академії, очолила Ірена Максимівна Грига, учениця Володимира Івановича, яка разом із ним започатковувала навчання соціальної роботи в Києво-Могилянській академії.

На початку 2000 р., вже без Володимира Івановича, вийшла друком *книжка* за його редакцією “*Соціальна робота в Україні: перші кроки*”. Це перше наукове видання, підготовлене українськими та британськими викладачами Школи, що репрезентує сучасний досвід практики та викладання соціальної роботи в Україні. У підсумках до видання Володимир Іванович написав: “Прочитавши цю книгу, навіть недосвідчений у соціальній роботі читач може уявити собі, якими різноманітними і багатовимірними є проблеми, що їх береться розв’язувати Соціальна Робота. Це означає, що обсяг знань і вмінь, необхідних для спеціаліста соціальної роботи, майже безмежний”. Судіть самі — у книзі представлено: підходи до деінституалізації в Західній і Східній Європі, етичні принципи та цінності соціальної роботи; ролі та функції соціальних працівників; передумови формування соціальної політики; систему соціальних служб;

розвиток недержавних організацій; досвід волонтерської роботи; інформаційне забезпечення діяльності соціальних служб; оцінювання досвіду впровадження магістерської програми з соціальної роботи. При обговоренні на зібраннях творчої групи змісту майбутнього видання Володимир Іванович наполягав, що це має бути не навчальний посібник, а збірка наукових розвідок, оприлюднення результатів досліджень, які робилися студентами та викладачами Школи. Так, це не підручник, проте колишні студенти заздять нинішнім, мовляв, тепер у них є книжка, за якої, нарешті, можна вчитися й яка віддзеркалює ті підходи в соціальній роботі, яких дотримуються в Школі.

Школа робить свою справу — вчить і виховує студентів та слухачів, розвиває фахові підходи. Але Володимира Івановича не вистачає. Не вистачає його мудрості, іронічності, вміння переконувати. Він залишив чимало незавершених справ, чимало задумів, чимало ідей. Їх реалізація — обов'язок тих, хто вважає себе його учнями. Остання теза банально-заяложена, бо повторювалася в людській історії безліч разів. Однак, без учнів не буває Вчителя, без учнів не буває Школи.

Тетяна Семігіна